

EUSKERAZKO IZENAK ERDIAROKO IDAZKERAN 867'ko LARRUKI BAT

II

Jarrai dezagun larruki zaar orrek dakarzkigun izenen azterketa:

RECONCO.—"Alia terra in Reconco iuxta terra de S. Mames". "Beste alor bat Reconco'n, San Mames'en lurraren ondoan"; edo, agian obeki, "San Mames'ko alorraren ondoan", "San Mames" ori toki baten izena dala bait dirudi, dokumentu ortako beste esaldi baten doñura: "In S. Mames uno agro": "San Mames'en alor bat"

"Reconco" ori, izan daiteke "Rekon'go", ots, "Rekondo'ko"; baiña nere ustez REKONDO da, Euzkadi guztian ain zabaldurik dagoan toki-izena eta abizena. Rekondo; ERREKONDO'ren aldakuntza.

SAN MAMES, toki izena zala seguruaski, esan-berri dut. Beraz Done baten izena da. Baiña mundu guztian errez eta ugari biurtu dira toki-izen Doneen izenak.

Futbolzalea ba'zera, Bilbao'ko Futbol-taldearen jolastegia ekarriko dizu eskierki San Mames'en izenak gogora.

Nor zan San Mames? Mozarabeen liturgi-egutegian agertzen zaigu Done ori, baña ez zan berez, —mozarabitarrak ziran bezala—, bisigota, sortaldetarra bai-zik, Kapadozi'ko Zesarea'n (gaurko Turki'ren erdian) jaioa, eta III mendean, Aurelianus Erroma'ko inperatorearen agintaritzapean, (270-275), gizaseme gazte zalarik ziñopa Kristo'ren omenez erailla. San Mammete, edo, soilki, San Mama ere esan oi zaio.

Azkar eta naro zabaldu zan Done onen izena kristaudia-zear. Ez da arritzekoa, gertari bitxiz beterik bait dago bere kondaira.

Entzun bitzate "atletik-zaleek":

Amabi urteko mutikoa omen zan Mames, Zesarea'ko gotzaiaren esanera, Aureliano inperatorea Eliza zigortzen asi zanean.

Zesarea'ko jentillek berebiziko sarraskia egin ornen zuten kristauen artean. Mames mutikoari ordea, oraindik gaztea zalako, barkatu ornen zioten bizia.

Ez zan ikaratu Mames. Alderantziz Kristo'ren berriona zabaltzen asi zan uri trakets artan.

Baiñan bere itzaldiek ez bait zuten erantzunik jasotzen, zerutiko abots batek, mendiko basa-piztietei berriona aldarrikatzera joateko agindu zion, eta, ortarako, eliz erre batean aurkitzen zan ebangelioen liburuaren billa len-bait-len asteko.

Ezin ordea Mames'ek eliz artan libururik idoro. Orduan, zerutiko abots arek, "errautsen artean makil bat billatzen asi adi", dasaio. Aurkitzen du makilla, jotzen du makillaz lurra, eta orra or lurra jo duan tokitik ebangelioen liburu ura non agertzen zaion!

Liburua artuta, mendian, Leize-zulo batean jartzen da bizitzen, eta bigaramonean an ditu leizaren aurrean basoko pizti guztiak. Baita gogorrenak ere, artzak, otsoak eta leoiak adibidez, ebangelioa entzuteko zai.

Orrela igaro zituan 5 urte, egunero piztietei ebangelioa aldarrikatuz, eta artzuloe-tako eztia janez. Pozik uzten zioten gaiñera pizti emeek beren errapeetatik esnea xurgatzen.

Kapadotziko Jaurleak, berreun zaldizko gudari bidali zituan mendira, Mames arrapatzeko. Abegi gozoz artu zituan onek bere aurka bidalitako zaldun aiek, eta baita ezti gozoz alikatu ere.

Egunero bezala, oitura zuten orduan, an agertu ziran piztiak leze-aurrera. Baita zaldunak ikaratu ere, eta Mames'i, laguntz'eske, oiuka asi!

Arriturik ikusi zuten zaldun ikaratuak, pizti aiek nola Mames'i entzuten zioten. "Ez zaitezte, adiskideok, abere oiek baiño buruz gogorrakoak izan", dasaie Mames'ek.

Ta, aiek baiezkoa erantzun ziotenean, "goazen urira. Nik lagunduko dizuet eta guztiok izango dugu Kristo'ren omenez bizia emateko zori ederra".

Zesarea'ko bidean, uritik igesi zetorren apaiz bat aurkitu zuten, eta berak bataiatu zituan zaldun aiek danak. Bataio ostean, Zesarea-bideari ekin zioten; eta, oraingoan, baita apaiz igeslariak ere beraiekin.

—Asarretu zan Jaurlea. Apaiza eta berreun gudariek beren buruzagiarekin gogorki zigortuak izan ondorean, ziñopak lez galdu zuten lepoa.

—Amazazpi urteko Mames gaztearentzat izan ziran zigorketarik ikaragarrienak: sutan guritutako burniak, iztar-besoetako ezurrak beren zokoetatik ateratzeko erabilli oi zan "equuleus" izeneko tresna, eztitan bustirik "termita" izeneko txingurri-zulura jaurtia izatea..

Ezpetxe illuna, zigorketa-ondorean. An ordea, baiturik zeuden gaizkille, lapur, eta eraille gafto guztiak egin zituan kristau; eta, miran baten bidez, iare ta aske atera zituan danak espetxetik.

Andik laister il ornen zan pake gozoan San Mames.

Ez dut nik Euzkadi'n San Mames'en izena daraman baseliza askorik ezagutzen. Zuk bai, irakurle? Idatzi eidazu, bateren bat ezagutzen ba'duzu, Santu orrenganako eraspina gure aberrian noraiño zabaldu zan jakin dezagun.

* * *

ORVANO.—Aldizkari ontan bertan, onen aurreko zenbakian, **Orbanianos**, bi aldiz, agertu zitzaigun. Egin gendun bere azterketa.

Caro Baroja españiar españizaleak, itz ori ORVANO, latina dala esango dizu: **Orbanus**. "Orva" gizakume baten izena zala, eta "anus" jabetasuna adierazten duan laterazko atzizkia. ORVANO, ortaz, Orvano'rena dugula.

Ez da Mitxelena latinzalea, Caro'ren asarre agertuko. Zer esanik ez gaur-egun-go filologilariak!

Gaur egun, euskera gaixoa al danik geiana larru gorrian — eta al ba'litz ezur gorrian — uzten saiatzea modan dagoan gauza bait dugu!

Filologilari eta edestilari oiek, geienak beintzat, Euskalerriko Unibersitatean aziak dituzu. Baiñan atzerritarrez eta atzerrizalez betetako Unibersitate ori, irakur-

le, benetan ote da Euskalerriko Unibersitatea? Izatekotan, soilki, Euskalerriko diruz bizi dalako izanen da.

ANO lateraz, "Anus"en ablatibu-era da. Ori ez diet Caro Baroja'ri eta Mitxelena'ri ukatuko. Baiñan "NO" euskeraren atzizki toki-adierazlea da. Eta ori ez didate neri Caro Baroja'k eta Mitxelena'k ukatuko.

Era orlan, larrukiko ORVANO au, Orba-No dugu, "orba-toki". ORBA berriz, euskeraz, gaztelarazko "madroño" dela diosku Kerexeta'k. "Madroño", "gurbitza" da euskeraz. Beste izen batzuk ere ematen dizkiote iztegiek. "Orba" edo "gorba" esaten dionik ordea, ez dut bat bakarrik aurkitu.

Alatagutziz, Orbaizeta bezala ORBA'z asten diran euskal-izen urgariak, ORBA gizakume baten izena ez baiña izadiko gauzaren baten izena dala adierazten digute. Lopez Mendizabal'ek nai duan bezala ABAR ote da? Orrela ba'litz ORBANO, "abarrategi" izango litzaiuke.

EBRO.—Arrigarria egiten zait 876'ko idazti batean Ebro izena ikustea; garai artan ibai orri IBERO esaten bait zitzaion. Orrelabadare, argitasun osoz dasaigu gure larruki onek: "In terra de Orvano in cannare Ebro ("cannare" ori, "canale" da: "ubidea").

IBERO izena zertik sortua ote dugu? Erreka baten izena izateaz gaiñera bada Naparroa'n erri bat. Ibero izenekoa, Aita Ebangelista buruñurdun ospetsuaren jai-terria.

IBERO, "IBERUS", ibai baten eta erri baten izena izateaz gaiñera, bada enda edo etnia baten izena ere. Iberoarrak, Afrika'tik etorri ornen ziran "IBERIKA" esaten zaion erdiugarte edo panintsulara, eta gaurko Alikante'ren inguruko lurraldeetan bizitzen jarri. Gero, andik, meazki-aroaren asieran euskotarren lurraldera iritxi ornen ziran Ibero ibaiaren ibarrean gelditzeko. Geroago, keltak, kelziarrak, agertu ornen ziran eta Santander-aldera bultzatu omen zituzten len etorritako iberoar aiek; eta orrela sortu zan erromatarrek Kantabria esango dioten lurraldeko jendea.

Beste batzuk, kantabritarrak iberoarrak ez baiña keltiarrak dirala esango dizute.

Ez'zazu ez batzuengan ez besteengan uste geiegirik ezarri; garai zaar artako jendeetaz eta gertakizunetaz oso gutxi bait dakigu era ziurrean.

Danadala, egia dirudi, euskotarrak, autrigoiak bereiziki, bi enda atzerritar aiekin naasi zirala.

Ibero ibaiaren ertzetan euskotarrak irten ziran garaille, kanpotar aiek euskotartu bait zituzten. Kantauri'n alderantziz, atzerritarrek berenganatu zituzten ango biztanle autrigoiak, agian, an autrigoi euskotarrak urri ziralarik, mendi-alde ura erdi-utsik zegoalako.

Badirudi beintzat erromatarrek onuntz etorri ziranean, kantauritarrek eusko--usairik geiana galdua zutela.

IBERO, "i" - "bero", "ur-bero", esan nai duala irakurria izango zera. Ez det uste orrela danik, naiz Urberoaga izeneko baiñu-etxe bat Bizkai'n egon.

Etimologi orrek gaiñera Ibero erriaren izena argitzeko ez digu balio.

Lopez Mendizabal'ek bi ataka irikitzen dizkigu argiketa ori egin aal izateko; ez oso nere gustokoak:

—"Ibar", "iber", ira, garoa, eta "o", atzizki toki-adierazlea ornen dira. Ibero, beraz, "garadi" edo "irati" izango genduke. Etimologi orrek ez luke Ibero ibaiarentzat balioko.

—"I", gaztelerazko "junco" eta "bero", gazteleraz "plantel". Era orlan Ibero "iitegia" litzake, ii ugari dagoan tokia. Ez zait au ere Ibero ibaiarentzat etimologi egokia iduritzen, naiz iaak errekonduan azitzen diran landareak izan.

Nere ustez, izen ori onela zatitutu bear dugu: "**Iber**"-"**o**". "**O**" atzizki toki-adierazlea dala badakigu, baiñan "iber" zer izan daitekean ez dakit. IBAR ote da? Ez diot ori batere oiñarririk gabe. **Iber** guztiak baskoien eta karistioen lurretan bait daude, "A", "E" errez biurtzen dan lurretan.

Eta asko dira IBER daramaten toki izenak! **Iber** Getxo'ko auzoa; **Ibera**, Araba'ko Arangiz'en; (**beralde**, Uarte Arakill'en; **Iberburu**, Mungi'n baserri bat; eta abar.

Izen oiek danak baskoi eta caristitarren artekoak diralarik, **Iber** ori ez ote da Bardulitarren **Ibar** bera? Orrela ba'litz Barduli'n **Ibar** daramaten izenak, **Iber** daramaten **beste** aien senideak izango lirake.

Eta edesti zaarreko iberoar aiek, nondik edo zertik artu ote zuten beren endaren izena?

Gure **Ibero** ibaietik, erantzun izan da gaur-egun arte. Orain, edestiaurrelariak, izena, Andaluzi'ko ibai baten izenetik jaso zutela dioskute.

Ez bata eta ez bestea, nere ustez. Giza-endeen, giza-leiñuen, giza-sendien eta gizakumeek sortutako erri eta errixken izenak leenagokoak izaten dira bá, ibaien izenak baiño.

Orain ere gure baserritarrek, Gipuzkoa'ren sortaldekoek adibidez, ez dizute "mutiko ura Ori'a'n ito zan" esango. "Cegama'ko errekan ito zan" esango dizute. Edo "Beasain"go errekan", "Tolosa'ko errekan", "Andoain'go errekan", "Orio'ko errekan"... Kontatzen ari dirana non gertatua izan, ango erriaren izena emango diote errekeri.

Ameriketako ibaiek ere beren ibarretako indi-endaen izenak daramazkite. Ez, auek aienak. Ala, **Dakota**, ibai baten eta indi-enda baten izena da. Ibaiak ordea, endagandik artu zuan izena; ez, alderantziz. Dakota ibaia, "Dakotatarren ibaia" da: "Dakotar's River". Giza-enda da aurrena, giza-enda da nagusi, giza-enda da lendabizi; gero dira ibaia, eta mendiak, eta ibarrak, eta lurak...

Gaiñera, iboroarrek beren izena Andaluzi'ko errekakoxkor batetik artu zutela esaten duten oiek, ez ote dakite, an urrun-alde artan, Europa'ren muga-mugan, Kaukas-Mendietan. IBERIA bat badala?

EBRO izena bera, ez ote da IBER izenaren aldakuntza bat? "Ibero" - "Ibro", (izki gogorren arteko "e" ori oso errez galtzen bait da). Eta "Ibro"tik, "EBRO"!

Guzia, "in timere et tremore" esana.

* * * *

BORUEVA.—"Terras (...) in Boruevan". Bureba, **Oka** ibaia ezetzen duan aran zabala, **Oka** eta **Obaren** mendien artean gaur Burgos'koa, eta len Araba'rena eta gero Iruño'ko erregeena izana, mende luzeetan euskeraz mintzatu ziran autrigoien bizitokia.

Ara ere, meakien aroaren asieran etorri ornen ziran iboroarrak. Eta gero keltziarrak, keltak, aiek kantauri itxasora bultzatuz; eta Bureba'n ere, ango autrigoi euskaldunak, nási omen ziran bi errialde oietako jendeekin. Baiñan garaille irten! Jende aiek Bureba'n, laister izan bait ziran euskaldunduak.

XVI mendearen asieran, Araba'ko lege zarraren zati bat idatzia izan zanean, arabarrek, idazketa ura zuzen egiña ote zegoen epaitu zezaten, Batzar Nagusietako beste ordezkari batzuen artean, bai al dakizu nongoak aukeratu zituzten? "Los dos representantes de Miranda, (gaurko Miranda de Ebro), y los dos representantes de la merindad de la Bureba". Nonbait irakurria dut ori. Ez naiz oroitzen non, baiñan saiatuko naiz, eta esango dizut non, nik jakiten dedan bezain laister.

Oka ibaiaren beste izen bat "**Vesga**" ornen da (1). "**Vesga**", "**wesko**",

---

(1) "Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco". "Bureba" atalean.

"guesko", "gesko"tik ote dator? Orrela deitzen bait zioten arabitarrek euskotarrari: "guasko", "güesko"; ugaritasun-eran, "**guaskuyin**": "euskotarrok".

Euskal-izen ugari aurkituko dituzu, oraindik Bureba'n, baita errien izenen artean ere: "En el alto Oka están intactos **Arralucía, Arreituri, Lamia**; en la llanura pueblos como **Arce, Arcefoncea, Mirabeche, Encio, Oña, Obarenes, Briviesca, Val de Azo, Oca, Zurita, Barcina, Qintanabide (1)**."

Ori erri eta toki nabarmenen izenen artean! Jakiña da Errietako eta toki nabarmen oietako izenek anitz azkarrago galtzen dutela beren jatorrizko itxura, iturri, menditxo, baso txiki, erreka koxkor, larre, belardi alor eta oien antzeko txoko izkutuek baiño. Arras interesgarria izango litzake Bureba'ko eta Okamendien bi aldeetako toponimia biltzea.

Okamendien egoan bait dago adibidez URKIZA; **Arlanzon** ibaiaren alboan: Antxe bertan jaiotzen da euskal izena daraman Arlanzon ibai ori, eta, naiz mendiaren beste aldean, ez andik urruti euskal izeneko beste bat: **Oka** deritzan ibaia. Ortik ote datorkio izena? UR-KITZA, "ur-ugari-tokia"? Ez dut uste. Eskierki Urkiza ori URKI TZA bait da "urki-asko-tokia".

Okamendien alboan, Bruxula mendatearen iparaldera dago gure edestian oroi-epen negargarritzko erri bat: ATAPUERKA. An izan giñan euskotarrok garaituak 1050'ko Iraillarren 1'ean. Borrokaldi artan il zan Naparroa'ko V Gartzia. Garaillea, Gaztela'ko lenengo erregea, Fernando I'a, izan zan. Bi errege aiek anaiak ziran, Naparroa'ko III Santxo Nagusiaren semeak.

ATAPUERKA, ori "arta-puarka", "artegi" edo "arditegi" dala, noizbait irakurria dut. Nik ordea, ATA, zalantzarik gabe, "ate", gaztelerazko "puedo" dalako, eskiertasun askorik gabe, erri aren egiazko izena "Ata-Pueda", edo "Ata-Puedo" gaurko izkeran, izan daitekela esango nuke. Euskeraz eta gazteleraz, itz beraren birkuntza. "Ata-Puerta". Orrelako birketak gertatzen bait dira.

Baiñan "pueda" oso itz ezaguna ta egunero erabili oi dana izanik, "peurka" nola biurtu dan ez bait dut ikusten, "puerka" orren azken "erka" "erreka" izan daitekela nioke, zu, irakurle, nere ausardiz asarretuko ez baziña. "P" zer dan jakitea, dugu gaitza. "K" baten aldakuntza?

Ortaz, Atapuerka "Atako-Erreka" ote dugu? Edo, "Atape-Erreka" agian? "Atapeko-Erreka"? Nork jakin!

Danadala, Atapuerka izen orrek, jatorriz euskalduna bear du, "erdlaroa ondo sarturik ere, an oraindik euskeraz egiten bait zan" (2): "Bureba era autrigona. Los autrigones conservaron su lengua hasta bien entrada la edad media". Egia.

Alatagutziz, ez naiz Bureba'ren etimologia ematera ausartzen.

"**Bureta**" euskal abizena, "B" erdergarri batekin "Ureta"ren aldakuntza dala diosku Kerexeta'k. Ortaz "Bure-Ba", "Ure-Ba" izango genuke: "Urbe" edo "Urpe".

"**Burueta**" berriz, "**Muñoeta**" omen daiteke, "muño askoko tokia". Eta baita "**Iradi**" ere; "uru", ira, garoa, ornen da bá, Lopez Mendizabal'en ustez.

Borunda, Naparroa'ko aran baten izena da. Badu gure larrukiko Borueba'rekin antza-pixka bat. "Oru", aipatu dugun Lopez Mendizabal'ek dionez, "olo", gaztelerazko "avena"ren aldakuntza dugu, **Borunda**, ortaz, "B" erdergarri bat, "olo", eta "da" atzizki toki-adierazlea izango genduke: "olo-tokia".

Ta..., bide ortatik joz, BORUEBA, (eusko sarkaldean "A" atzizkia "E" biurtzen dalako, "b-olue-ba" ote dugu? "b" protetikua kenduz gero, "olu-eba"? "Oluba"? "Olube"? "Olupe"?

Parregarria iduritzen zait itzekin ora orlan jostaketan ibiltzea. Alper-alperrrikako jardunketa gaiñera: idiaren adarretatik esnea atera naiean ibiltzearen antzekoa.

Badugu gaiñera BOLU, euzko-toponimo edo toki-izenetan ugari. "OIo"tik ez

(1) "Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco". "Bureba" atalean.

(2) Kerexeta'k, "Euskal Abizenen" liburuan.

baña "bolo"tik ote dator Borueba'ren izena? "**Bolo**", "**bolu**", errota da. Garrantzi txikiko gauza, **Bureba** bezain aran luze zabal bati izen-emateko!

Mitxelena'k, ez du **Bureba'rik** aipatzen, agian euskal-abizena izan daitekeanik uste ez zualako. Nik ezagutu dut Perez de la Bureba zeritzan arabatar bat. **Burunda'rik** ere ez dizu aipatzen Mitxelena'k. **Burundano**, bai, aipatzen du, **Burunda** ez baiñan izen ortako "**Burunda**" ori zer izan daitekean esateke "ano" atzizkiatz mintzatzen danean.

Aitortu dezagun bá, apal-apalki, ez gerala Bureba'ren etimologia argitzeko gauza.

ELDUARA: Seguruaski, gizakume baten izena dugu, esaldi osoan —larruki onen idazleak— giza-izenak ematen dizkigula bait dirudi: "Tres vineas meas in costa de Berceia; una est iuxta vinea de Seseguto, de alia pars de vinea de S. Johannis, alia vinea iuxta vinea de ELDUARA, de alia pars vinea de Belliti, et tercia vinea iuxta vinea de Flaino, de alia pars vinea de ipso Flaino":

Euskeraz: "Iru masti, nereak, Berceia'ko maldan (1); bata, Seseguto'ren mastiaren alboan, Donibane'ren mastiaren beste aldetik; beste mastia, ELDUARA'ren mastiaren alboan, Belliti'ren mastiaren beste aldetik; eta irugarren mastia, Flaino'ren mastiaren alboan, Flaino berorren mastiaren beste aldetik".

Izen zerrenda ortan, "Donibane", edo gizakume baten izengoitia edo baseliza baten izena dugu seguruaski. Ta baselizek, alboan erantsia, bizi-toki bat maiz izaten zutelako, eta euskalerrian, norbaiti, bizi dan etxearen izenez deitzea oituzko gauza dalako, gure larrukiko "Donibane" ori baleike baselizaren saiets-etxe artan bizi zan baten izengoitia izatea. Berdin esan genezake ELDUARA'ri buruz, itxuraz, izen orrek, etxe baten edo auzo baten izena bait dirudi.

Izen orren gorputza, ELDU itza dugu, izen askotan agertzen dan itza: **Eldua, Elduainen, Eldurain, Elduain, Elduaran, Elduraien, Eldoien, Eldos...**

Ez da erreza ELDU zer dan jakitea. Lopez Mendizabal'en iritziz, "larre" ornen da. Nik ordea itz ori, zentzu orrekin, ez dut gure iztegietan aurkitzen. ERDO'ren aldakuntza ote da? **Erdoza'tik** asita, izen asko bait ditugu, Euskalerrian, "erdo" aurrizkitzat dutenak.

Baña ez dugu orrekin ezer askorik aurreratzen, "**erdo**" "eldu"ren aldakuntza dala, eta "**larre**" esan nai duala, ber-esaten bait digu Lopez Mendizabal'ek.

Ez da beraz ifior, "eldu" zer dan, eskierki dakianik.

* * * *

Mitxelena aitatu dut-eta, ataltxo au amaitu-aurretik zerbait esan nai nuke Mitxelena'ri-buruz.

Esan dedanez, "ANO" atzizkia ikertzerakoan, beste izen askoren artean onako izen-sail au damaikigu Mitxelena'k:

(1) Zentzu ori, erdiaroko latera baldarrean bakarrik izan zuan "costa" itzak. Ez erromateko latera txukunean. "Costa: clivus, latus montis", diosku iztegi ospetsu batek: ("Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis conditum a Carolo Dufresne Domino de Cange. Cum supplementis integris Monachorum Ordinis S. Benedicti, D.P. Carpenterii, Adelungii, aliorum, suisque digessit G.A.L. Henschel".

Ona euskeraz, izen-buru anpatu orren esan-naia: "(Goi)-Erdiaro ta Bee-(Erdiaroko) Later-itzen Bilduma, Karla Dufresne Cange'ko Jaunak eratua ta Donebenito'ren Anaidiko Lekaideen, D.P. Carpenter'en, Adelungio'ren, beste batzuen, eta baita bereak dituan geigarriz ere, G.A.L. Henschel'ek argitara emana". 9 liburu dira. Aurrenekoa, 1840'koa; azkenekoa, 1850'ekoa Dana'k, Paris'en argitaratuak.

Iztegi oni, "Cangius" esan oi zaio, eta orrela esango diot nik ere beti.

"En la reja de San Millán hay los siguientes ejemplos: **Andiggana, Antezana, Arcillana, Argillana, Audicana, Durana, Erdongana, Eurtipiana, Licingana, Logrozana, Lopeggana, Maturana, Meiana, Mandoiana, Paterniana, Suvillana, Urvillana, Villavizana, Guzkiano, Kerrianu, Lubiano, Mengano, Zeriano, Zurbano; Adanna, y Erretanna** (actual Retana) están esaritos con doble "N".

Dakusazunez, Mitxelena'k, "ano"z eta "ana"z amaitzen diran izenak zerrenda berean sastzean, eta "ANO" "ANA" atzizkiak atal bat berean aztertzean, bi atzizki oiek atzizki bat bera dirala adierazi nai digula dirudi. Eta, ortan, zuzen dabil, seguruaski; **"ana"** **"ano"** biak atzizki bat bera bait dira... maiz-aski.

Neretzat ordea, atzizki ori ez da, ez laterazko "anus", ez izkuntza berortako "ana"; euskerazko "rena" atzizki jabetasun-adierazlea baizik; baiñan fonetika-eran amana; euskerak, euskera mintzatuak, "A"z edo "E"z amaitzen dan itz baten atzetik datorrenean, RENA orri "RE" jan egiten bait dio: "aitarena", "aitana" biurtzen dugu: ("txapel ori aitana da"), "Felipe'rena, Felipe'na": ("Txapel ori ez da Felipe'na"); "aizkorarena", "aizkorana": ("aizkoran kirtena").

Eta "a" mugizki edo artikuluaeren aurretik "i" bat aurkitzen ba'da, "re" ez ezé "a" mugizkia bera ere jan egiten dugu: "Mendiaren", "mendingin" biurtzen dugu: ("Mendingin muturra elurrez zuri dago"). "Iturri ondotik dator" esaten dugu, naiz "iturriaren ondotik dator" idatzi.

Ortaz, Mitxelena'k damaigun zerrenda ortan agertzen diran ANA batzuk nere ustez, "re" kendu zaion euskerazko RENA dira. Adibidez, **Eurtipiana, Eurtipiana-rena da, Paterniana, Paterniana-rena da.**

Beste batzuetan, argi-argi, "ANA" ori GANA da (bardulitar-baskoien GAIÑA eta GAÑA) Orrela, **Arcingana, Arzin-gaña da.**

"ANO" berriz, izen oietako batzuetan "NO" atzizki toki-adierazlea dugu: **Zur** zurba edo basa-mizpiritokia da; (orrela esaten bait diote gazteleraz ere arabarrek oraindik basamizpiriari: "zurba").

Zerrenda ortako beste izen batzuetan "ano" eta "ana" oiek zer izan daitezken jakitea, ez da ain gauza erreza.

Baiñan izen oiek Donemillan'en lekaidetxeari Araba'ko erriek ordaintzen zien burni-barren zerga damaigun larrukikoak dira, 1025'ekoak, eta aztertuko ditugu banan-banan XI mendeko larrukietara iristen geranean; oraindik orain IX mendekoetan bait gabiltza.

Ala're, Naparroa'ko V Gartzia doakabeaz itzegin dugulako, nai nuke Mitxelena'ren zerrenda ortatik izen bat bereizi: PATERNIANA. Jende ark "IN" agoskatzten zuan eran, PATERÑANA.

Bi aolkulari zituan kutunenak V Garzia erregeak: Oña'ko Abata Eneko Donea, eta AITANO, Naxera uriko Buruzagi zaarra. Biek esan ornan zioten Atapuerka'ra ez joateko aolkua, ikusten zuten bá, dirudianez, beren errege ausarta ura gudara sartzeko prestaturik ez zegoala.

Aolku bera eman zion Domingo Done Silos'ko Abatak Gaztela'ko Errando edo Fernando l'ari, anaiarteko borroka zital ura galerazi naiez, Naparroa'ko III Santxo Nagusiaren semeak bait ziran bi errege aiek. Alperrik.

Atapuerka'n il zan, bere erregea bere gorputzez estaltzearren AITANO zintzo onuragarria. Alperrik izan zan ori ere; laister, Garzia erregea bera erori bait zan illik.

Bere esaneko batek, Fortun Garzia zeritzan euskaldun saldu batek kendu zion ezpataz bizia. Fortun au eta beste auskaldun saldu bat, Santxo Santxez, izan bait ziran borrokaldi artan Leon'go Jaurerriko zaldundiaren buruzagiak. Belar edentsu zikiñak alor guztietan jaiotzen dirala! Baita Euskalerrian ere!

AITANO euskal-izena danik ez dit noski iñork ukatuko.

Ta, "ano" eta "ana" biak atzizki bat bera izanik, AITANO ori ez ote dugu AITANA, ots, "re" galdu duan AITARENA?

Galderatxo bat orain: bi era oietan zein ote zarrena? "Ana" edo "Ano"?

Euskalki batzuetan geiago erabiltzen ote zan bata bestea baiño? "Ano" erabiliagoa ote karistiarren eta baskonitarren artean?

Naxera, Aitano buruzagiaren una, Errioxa'n, Baskoein eta Autrigoien arteko muga-mugan zegoan. Gaur-egun, oraindik, bardulitarren euskeraren gaindik, sarkaldeko eta sortaldeko euskerek badituzte kidesasun bixiak.

Eta baita beste galdera bat ere orain oraindik: "PATERNUS" gizonezko-izena, eta PATERNA, emakumezkoena, sarri agertzen dira gure dokumentu zarretan. Sanctus Paternus, ez da mozarabitarren liturgi-egutegian agiri. Nondik etorri ote zan gugana. Galietan, izen ortako bi Done izan ziran. Iparretik etorria ote dugu bá? Ala, gure dokumentu zarretako Paternus ori..., ez ote da... euskeratik laterara egindako itzulpena? euskerazko ALTANA laterazko PATERNUS biurtua? Bi itz oiek zentzu ber-bera bait dute! Polita litzake ori, benetan.

~~*

Baiñan ezin azturik utzi izango dugu, VI mendean, Tours'ko Gregorio eta Poitiers'ko Fortunato gotzai edestilariek dioskutenez, Paterno Donea, Poitiers'en jaioa, mende orren asieran Euskalerrian ebangelioa zabaltzen ibilli zala.

Aren omenez artu ote zan eman Paternus izena? Edota, aurretik emen, "Aitarena", izentzat erabiltzeko oitura bazalako izan ote zan zentzu bera duan Paternus ori ain errez onartua?

San Paterno onen kondairak ere baditu gertakizun pinpiriñak: Bein batean, "lotsarik eta duintasunik gabeko emakume batek, Paterno'ri eta onen lagun bati iseka egitearren, atzeko soñekoak jasota, atzekoalde guzia erakutsi ornen zien. Ez omen zuan ori Jainkoak zigorrik gabe bertan utzi, zauri ustelez beterik gelditu ornen zan bá emakume aren ipurdia, eta ez ornen zuan osaketarik izan, Jainkoaren bi serbitzari aiek ala nai izan zuten arte".

Ona Fortunato gotzaiak nola esaten digun ori: "Inpudica et sine fronte mulier, ut eos pudore afficeret, elatis a tergo vestimentis, posteriora illis sua monstravit. Quod impune non tulit Deus, dum nates eius ulceribus innumeris putruerunt, que sanad non potuerunt, nisi petita a servis Dei Venia".

~~*

Aipatu dugun, izen sorta aren ostean itz bixigarriok damaizkigu Mitxelena'k:

"Es digno de señalarse la total ausencia de **h** en ellos, extraña en un documento en que tanto abunda esa letra". "H"z betirik aurkitzen dan dokumentu batekoa dan izen-zerrenda ortan "H"rik ez aurkitzea arrigarria dala, alegia.

Baiña... ori arrigarria ote da? Ez ain arrigarria, Koldo, "H"ak lumalari zaar aientzat batere baliorik ez zuala badakigunontzat.

Koldo Mitxelena'k, ori, naitanaiez jakin bear zuan. Alare, "H"aren alde jeiki zan Arantzazu'ko billera doakabe artan eta bera da, "H"a ikur nagusi duan "el batuari", atea dana-dan iriki ziona.

Mitxelena ez ba'litz "H"aren alde jarri, —H eleneraz ETA dalako—, H ori ikur duan "el batua" eusko-komunista marxitarrek asmatutako txepelkeri utsetan geldituko zan.

Mitxelena ordea, "H"aren eta "el batua"ren alde jarri zan. Eta Mitxelena bait zan orduan euskal-filologilari bakarra, "H"a ta "el batua" jakintza mialleko gauzak zirala uste izan zuan emen, bere burua jakitun agertu nai zuan orok; eta Mitxelena'ren atzetik, "H" (ETA) ikur duan "el batua"ren alde jarri ziran, Eusko Alderdi Jeltzaleko jendeetatik eta Garaikoetxea Lendakariaren Jaurlaritzatik asita... bankalari, finantza-gizon, eta españiar eskubiko politika-gizonetaraño, danak. Danak, "euskal erreboluziaren sinbolo plastikoa dan "H"aren" alde! (1) Mitxele-

---

(1) Kakotx-arteko itz oiek, Haranburu Altuna'renak dituzu: "Euskal Literatura 72"; 11'n or.

na'k, bere izenaren itzalez, "zientzi-ekintza", "hechos científicos" biurtu bait zituan "el batua" eta onen "H"a.

Ez da arritzekoa Mitxelena'ren arrakasta; orduango euskerazale ospetsuak, bear bezala Mitxelena'ri aurka egiteko ez bait ziran gauza izan! Bildurrez? giegizko apaltasunez? pakeaganako maitasun okerrez?

Ori esatean gure Lekuona'ta Imanol maixu maitea datorkit gogora. Pakea ezarri naiean ibilli bait zan! Negargarria, Arantzazuko Batzarra amaitzean, euskaltzaini egin zien itzaldia. (1)

"Ni pake-gizona naiz, erdi-bide baten zalea" esan ornen zion bein Latxaga'ri. Arriturik etorri zitzaidan Latxaga. Ez zitzaion arrazoirik peitzen. Bai bait zekian "el batuaren" bultzagilleak marxistak zirala, eta marxistak, pake-maitale eta erdibidezale, konbeni zaienean bakarrik agertzen dirala, eta konbeni ez zaien bezain laister, pake oro zanpatu ta erdibide guztiak urratuz, ostera beren bidetik jotzen dutela, aurrean arrapatzen duten guztia zapalduz.

Ala jaurti zuten Lekuona bera Euskaltzindiko lendakaritzatik. "Me defenestron", "leiotik beera bota ninduten", idatzi zuan gero Lekuona'k berak.

Gaur, bai Lekuona eta bai Mitxelena, beste munduan daude. Lortu dezaigutela, otoi dagiet, Jainkoagandik, zentzu onaren grazia. Zentzu on zintzoa, euskaldunontzat; eta, naiz euskaldun izan ez, gure politikaren ugelak beren eskuetan dituzten jaun guztialdunentzat. Gure agintariak, geienak, euskotarrak baldin ba'dira ere, euskaldunak ez bait dira! Alata-gutziz, beroien eskuetan daukagu euskeraren etorkizuna.

Latiegi'tar Bixente

---

(1) 1969'ko "Euskera" aldizkarian dator. Irakurri ezazu, merezi du-ta.

